

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سیاست اجتماعی

بنیان‌های مفهومی و نظری

تألیف

دکتر کرم حبیب‌پور گتایی
(دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه تهران)

دکتر غلامرضا غفاری
(دانشیار دانشگاه تهران)

شماره مسلسل ۸۲۴۵

شماره انتشار ۳۵۶۷

انتشارات دانشگاه تهران

غفاری، غلامرضا، ۱۳۴۳	سرنام
سیاست اجتماعی: بیان‌های مفهومی و نظری: تألیف غلامرضا غفاری، کرم حبیب‌پور گنتی، تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۳	عنوان و نام پدیدآور
ع، ۴۰۶ ص.	مشخصات نشر
انتشارات دانشگاه تهران: شماره انتشار ۳۵۶۷	مشخصات ضاهری
978-964-03-6696-7	فروست
	شابک
فیبا،	وضعیت فهرست‌نویسی
کتابنامه.	یادداشت
سیاست اجتماعی.	موضوع
حبیب‌پور گنتی، کرم، ۱۳۵۶ -	شناسه افزوده
دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات	شناسه افزوده
HN ۱۶ / ع ۷ س ۹ ۱۳۹۳	رده‌بندی کنگره
۳۶۱/۶۱	رده‌بندی دیویی
۳۶۴۸۷۸۳	شماره کتابشناسی ملی

این کتاب منبمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، یازنویسی در وبلاگ، سایت، مجله‌ها و کتب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود.

ISBN 978-964-03-6696-7

9 789640 366967

عنوان: سیاست اجتماعی: بیان‌های مفهومی و نظری
تألیف: دکتر غلامرضا غفاری، دکتر کرم حبیب‌پور گنتی

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۳

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلفان است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۲۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرش مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>

بخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

فهرست اجمالی مطالب

ش.....	فهرست جدول ها
ص.....	فهرست شکل ها
ض.....	پیشگفتار
۱.....	فصل اول. شناخت سیاست اجتماعی
۴۵.....	فصل دوم. نظریه و تفکر جامعه‌شناختی در تحلیل سیاست اجتماعی
۵۷.....	فصل سوم. رویکردهای نظری و تحلیلی سیاست اجتماعی
۸۵.....	فصل چهارم. رویکردهای ایدئولوژیک و سیاست اجتماعی
۱۱۷.....	فصل پنجم. اسلام و سیاست اجتماعی
۱۳۹.....	فصل ششم. سیاست اجتماعی و مدل‌های رفاه اجتماعی
۱۵۵.....	فصل هفتم. کارگزاران سیاست اجتماعی
۱۷۳.....	فصل هشتم. سیاست اجتماعی و دولت رفاه
۲۰۳.....	فصل نهم. سیاست اجتماعی و توسعه
۲۱۵.....	فصل دهم. سیاست اجتماعی و شهروندی
۲۴۱.....	فصل یازدهم. سیاست اجتماعی و سرمایه اجتماعی
۲۵۹.....	فصل دوازدهم. سیاست اجتماعی و نیازهای اجتماعی
۲۷۱.....	فصل سیزدهم. سیاست اجتماعی و طرد اجتماعی
۲۹۵.....	فصل چهاردهم. قدرت و سیاست اجتماعی
۳۱۵.....	فصل پانزدهم. سیاست اجتماعی و جهانی‌شدن
۳۳۳.....	فصل شانزدهم. سیاست اجتماعی و ریسک
۳۵۱.....	فصل هفدهم. سیاست اجتماعی و قیاس
۳۶۱.....	سخن آخر: بینش سیاست اجتماعی
۳۶۳.....	منابع
۳۷۷.....	واژه‌نامه
۳۸۷.....	نمایه اسامی خاص

فهرست جدول‌ها

- جدول ۱۱ پاسخ به مسائل برحسب الگوهای سازمان اجتماعی ۱۹
- جدول ۲۱ مقایسه سیاست‌های اجتماعی عام‌گرا و گزینشی ۳۱
- جدول ۳۱ علایق مشترک و متمایز بین سیاست اجتماعی و سایر رشته‌های دانشگاهی ۴۰
- جدول ۱-۳ انواع نظریه‌های هنجاری و الزامات آنها برای سیاست اجتماعی ۷۵
- جدول ۲-۳ سیاست اجتماعی عام‌گرا و الزامات آن ۸۳
- جدول ۱۴ دیدگاه‌های چپ و راست راجع به سیاست اجتماعی ۸۶
- جدول ۱-۶ انواع نظام‌های رفاهی از نظر اسپینگ-اندرسون ۱۴۷
- جدول ۲-۶ انواع نظام رفاهی در حوزه مزایای نقدی ۱۵۱
- جدول ۳-۶ انواع و روش‌های مداخله در سیاست اجتماعی ۱۵۲
- جدول ۱-۸ نمونه‌هایی از تعریف دولت رفاه ۱۷۸
- جدول ۲-۸ مقایسه نظام‌های تأمین اجتماعی بیسمارکی و بورجی ۱۸۰
- جدول ۳-۸ هزینه‌ها و فایده‌های دولت رفاه از نظر گوگ ۱۸۳
- جدول ۴-۸ تعیین‌کننده‌های توسعه دولت رفاه ۱۸۶
- جدول ۵-۸ رژیم‌های دولت رفاه در جهان توسعه‌یافته از نظر اسپینگ-اندرسون ۱۹۰
- جدول ۶۸ خلاصه نظر برخی صاحب‌نظران درباره رژیم‌های دولت رفاه ۱۹۲
- جدول ۱۰۱۰ مدل‌های شهروندی مارشال ۲۱۷
- جدول ۲-۱۰ طیف نظری حقوق شهروندی ۲۱۹
- جدول ۳۱۰ مدل‌های شهروندی ترنر ۲۲۰
- جدول ۱۰۱۱ رژیم‌های رفاهی و اعتماد بین‌شخصی ۲۵۴
- جدول ۲-۱۱ دولت‌های رفاهی و سنجه‌های سرمایه اجتماعی در رژیم‌های رفاهی مختلف ۲۵۵
- جدول ۳۱۱ چگونگی رابطه بین دولت‌های رفاهی و سرمایه اجتماعی ۲۵۶
- جدول ۱-۱۳ درجه‌بندی طرد براساس نظر ویسلز و میدما ۲۸۰
- جدول ۲-۱۳ تفاوت‌های مفهومی میان فقر و طرد اجتماعی ۲۸۳
- جدول ۳۱۳ انواع پارادایم‌های طرد اجتماعی از نظر سیلور ۲۹۰
- جدول ۱-۱۵ عاملیت‌های سیاست اجتماعی در بافت‌های ملی و جهانی ۳۲۹
- جدول ۱۶ رویکردهای معرفت‌شناختی و روش‌شناختی ریسک در علوم اجتماعی ۳۴۳

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱-۱- سلسله‌مراتب سیاست‌ها، استانداردها، شیوه‌ها، رهنمودها و رویه‌ها ۲
- شکل ۲-۱- فرایند سیاست‌گذاری ۵
- شکل ۱-۳- مدل تحلیل زنجیره‌ای سیاست اجتماعی ۷۷
- شکل ۲-۳- مدل تحلیل انتقادی سیاست اجتماعی ۷۹
- شکل ۱-۴- تقابل ایدئولوژی‌های رفاهی برحسب دوتایی‌های فردگرایی/جمع‌گرایی و برابری/نابرابری ۸۷
- شکل ۲-۴- نگاه مارکسیستی به جامعه ۱۰۰
- شکل ۱-۶- تمایز رفاه اجتماعی با سایر گونه‌های رفاه ۱۴۳
- شکل ۱-۷- کارگزاران و عاملیت‌های سیاست اجتماعی ۱۵۷
- شکل ۱-۸- ارتباط دولت، بازار و خانواده در مدل رفاه باقی‌مانده ۱۸۸
- شکل ۲-۸- ارتباط دولت، بازار و خانواده در مدل عملکرد دستاورد صنعتی ۱۸۸
- شکل ۳-۸- ارتباط دولت، بازار و خانواده در مدل بازتوزیعی نهادی ۱۸۹
- شکل ۱-۹- کارکردهای توسعه‌ای سیاست اجتماعی از نظر لوملی ۲۰۶
- شکل ۱-۱۲- سلسله‌مراتب نیازها از نظر مازلو ۲۶۲
- شکل ۱-۱۳- روابط توصیفی میان فقر و طرد اجتماعی ۲۸۵
- شکل ۲-۱۳- رابطه میان انزوای اقتصادی، فروپاشی اجتماعی و تضاد سیاسی ۲۸۹
- شکل ۱-۱۵- موضع‌های ایدئولوژیک به جهانی‌شدن ۳۱۹
- شکل ۱-۱۶- سیاست اجتماعی گسترده ۳۴۵

پیشگفتار

انگیزه اصلی از تدوین و تحریر کتاب حاضر دستیابی به مجموعه‌ای پذیرفتنی پیرامون مبانی مفهومی و نظری سیاست اجتماعی است. نگارندگان، با مرور بر منابع موجود، دریافت‌اند منبعی، که بتواند حتی‌الامکان مفاهیم و رویکردهای نظری مربوط به سیاست اجتماعی را در یک مجلد در اختیار محققان، دانشجویان و علاقه‌مندان قرار دهد، وجود ندارد. نویسندگان کتاب حاضر، بنا به تجربه‌های آموزشی و پژوهشی چندین ساله‌ای که در این حیطه دارند، سعی و تلاش خود را صرف ارائه متنی کرده‌اند که بتواند پاسخ لازم را به نیازهای آموزشی و پژوهشی علاقه‌مندان به حوزه سیاست اجتماعی فراهم سازد. کتاب حاضر رهنمودی است جهت تقلیل این دردسرها.

در رابطه با ساختار کتاب نیز باید گفت که کتاب در ۱۸ فصل تنظیم شده است که در هر فصل، یکی از موضوع‌های کلیدی مرتبط با سیاست اجتماعی به لحاظ مفهومی و نظری و نیز مفاهیم مرتبط با هر موضوع بررسی شده است.

فتح باب کتاب فصلی است با عنوان «شناخت سیاست اجتماعی» که دامنه مفهومی سیاست اجتماعی را مورد بحث قرار داده است. تفکیک مفهومی سیاست اجتماعی از سایر مفاهیم مشابه، بار مفهومی و تاریخ سیاست اجتماعی، ارائه چندین سنخ‌شناسی از سیاست اجتماعی در مقولات خرد/کلان، ذهنی/عینی، فراگیر/محدود و... و پرداختن به موضوع سیاست اجتماعی به مثابه یک رشته آکادمیک یا حوزه مطالعاتی و درعین حال ارتباط آن با سایر رشته‌های علمی، محتوای فصل آغازین کتاب را تشکیل می‌دهند.

فصل دوم کتاب به بیان و شرح جایگاه تفکر جامعه‌شناختی در حوزه سیاست اجتماعی اختصاص دارد. نقش‌های جامعه‌شناسان در تحلیل سیاست اجتماعی، رویکردهای جامعه‌شناختی راجع به سیاست اجتماعی و درنهایت دیدگاه‌های جامعه‌شناختی متأخر در زمینه سیاست اجتماعی شامل دو دیدگاه پسامدرنیسم و پسامستارگرایی، موضوع‌هایی‌اند که در این فصل اشاره شده‌اند.

فصل سوم رویکردهای نظری در زمینه سیاست اجتماعی، شامل نظریه نمایندگی، نظریه تبیینی/تحلیلی و نظریه هنجاری و درنهایت مؤلفه‌های یک سیاست اجتماعی عام‌گرا، را معرفی و بحث می‌کند. ازطریق، از آنجاکه موضوع مدل‌های تحلیل سیاست (رفاه) اجتماعی همواره یکی از دغدغه‌های محققان و دانشجویان است، فصل ششم در ادامه، با معرفی دو مدل رایج در این زمینه (مدل تحلیل زنجیره‌ای و مدل تحلیل انتقادی)، کمک می‌کند تا این افراد بتوانند به‌خوبی از عهده تحلیل سیاست‌ها و برنامه‌های (رفاه) اجتماعی برآیند.

در فصل چهارم، به رویکردهای ایدئولوژیک در زمینه سیاست اجتماعی در دو دسته قدیم (شامل لیبرالیسم، راست جدید، سوسیال دموکراسی، مارکسیسم، سوسیالیسم، محافظه‌کاری، دموکراسی

مسیحی و راست افراطی) و جدید (فمینیسم، ضدنژادگرایی، محیط‌زیست‌گرایی، نومحافظه‌کاری و راه سوم) پرداخته شده است.

جایگاه دین در همه حوزه‌های زندگی بر سیاست اجتماعی نیز پرتو افکنده و کتاب فصل خاصی را به تفکر و کردار دین، به‌ویژه دین اسلام، به سیاست اجتماعی اختصاص داده است. بر این اساس، در فصل پنجم، ابتدا اندیشه و کردار دین اسلام به امر سیاست اجتماعی، از یک سو براساس اصول و مبانی آن و از سوی دیگر براساس نظام‌های آن شامل زکات، زکات فطره، خمس، کفارات، صدقه، هبه، وقف و قرض‌الحسنه مورد اشاره قرار گرفته و در انتهای فصل نیز به روش‌ها و قواعد جدید، شامل تعهد رفاهی، ورود دولت، تأمین اجتماعی و عدالت اجتماعی پرداخته شده است.

در فصل ششم، به سیاست رفاهی به‌مثابه یکی از مؤلفه‌های سیاست اجتماعی توجه شده است. مفهوم رفاه و تمایز آن با بهزیستی، ایندکس‌های رفاهی و طبقه‌بندی انواع مدل‌های رفاهی از سوی صاحب‌نظران متعدد، از موارد قابل بحث در این فصل اند.

کارگزاران و عاملیت‌های سیاست اجتماعی در پنج دسته دولت، جامعه مدنی/اجتماع، بخش خصوصی (کسب‌وکار/بازار)، خانواده و نهادهای بین‌المللی توسعه موضوعی است که در فصل هفتم کتاب مورد اشاره قرار گرفته است.

فصل هشتم موقعیت سیاست اجتماعی در دولت رفاه را بررسی می‌کند. سیر تاریخی طلوع و تکوین دولت رفاه، تبیین‌های مرتبط، سنخ‌شناسی دولت رفاه و استدلال‌های موافقان و مخالفان دولت رفاه موضوع‌هایی‌اند که در این فصل بدان‌ها پرداخته شده است.

در فصل نهم، کارکردهای توسعه‌ای سیاست اجتماعی از منظرهای ملی و بین‌المللی در پنج بُعد توسعه اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، انسانی و فرهنگی اشاره شده است.

موضوع بعدی‌ای که در این کتاب بررسی شده، شهروندی و جایگاه سیاست اجتماعی در آن است. در فصل دهم، ضمن مفهوم‌سازی شهروندی، به بررسی انواع آن پرداخته شده و سپس به نسبت بین سیاست اجتماعی و شهروندی، به‌ویژه شهروندی اجتماعی، اشاره شده و در انتهای فصل نیز، درآمد شهروند به‌مثابه یک سیاست اجتماعی معرفی شده است.

فصل یازدهم به یکی دیگر از موضوع‌های مهم در حوزه سیاست اجتماعی یعنی سرمایه اجتماعی اختصاص دارد. در این فصل، نسبت بین دو مقوله سیاست اجتماعی و پیشگفتار می و نیز استدلال‌های مخالفان و موافقان چگونگی نسبت بین این دو مقوله طرح و بررسی شده است.

در اغلب موارد، سیاست اجتماعی در پاسخ به نیازهای فردی و اجتماعی طراحی و به‌مورد اجرا گذاشته می‌شود. از همین‌رو، در فصل دوازدهم کتاب، تلاش شده تا جایگاه نیازها در سیاست اجتماعی، به‌ویژه در رابطه با گروه‌های نیازمند و در چرخه زندگی، معرفی شود.

فصل سیزدهم نقش و سازوکار تأثیرگذاری سیاست اجتماعی در کاهش فقر و طرد اجتماعی را بررسی و تحلیل کرده است. در ابتدای فصل، ضمن اشاره به چرخش مفهوم «فقر» به سازه «طرد»، طرد یک سازه چندبُعدی معرفی شده و به پارادایم‌های آن اشاره شده است. در پایان فصل نیز، مصادیق نقش سیاست اجتماعی در طردزدایی بازشناسی و اشاره شده‌اند.

طبیعتاً هیچ کتابی در زمینه سیاست اجتماعی، به تکمیل نخواهد رسید، مگر با پرداخت دقیق جایگاه قدرت در طراحی، اجرا و ارزشیابی سیاست اجتماعی. کتاب این موضوع را از نظر نینداخته و در **فصل چهاردهم**، در قالب دیدگاه‌های دولت‌گرا، جامعه‌گرا (جامعه‌محور) و دولت به‌متابۀ رابطه‌ای اجتماعی، به این موضوع پرداخته است.

فصل پانزدهم، موقعیت سیاست اجتماعی در عصر جهانی‌شدن را توضیح می‌دهد. در این فصل، ابتدا به موضوع شفاف‌سازی مفهومی جهانی‌شدن پرداخته می‌شود و سپس به قرائت‌های نظری (موضع افراطی مثبت، موضع افراطی منفی و موضع میانه) و قرائت‌های ایدئولوژیکی (جهانی‌گرایان، چپ‌گرایان سنتی، شکاکان جهانی و طرفداران کینز ارتدوکس) پیرامون تأثیرهای جهانی‌شدن در سیاست اجتماعی به‌همراه مصادیق آن اشاره می‌شود.

جایگاه سیاست اجتماعی در مدیریت ریسک از مقولات امروزی است که در **فصل شانزدهم** در قالب موضوع‌های مفهوم ریسک، انواع ریسک، نظریه‌پردازی ریسک، سیاست اجتماعی به‌متابۀ مدیریت ریسک اجتماعی و استراتژی‌های سیاست اجتماعی برای مدیریت ریسک اجتماعی بررسی شده است.

قرائت‌های فمینیستی از سیاست اجتماعی موضوع دیگری است که در **فصل هفدهم** بدان پرداخته شده است. در این فصل، از تاریخ و مکاتب فمینیستی، منابع چالش فمینیستی برای سیاست اجتماعی و رویکردهای جنسیتی در سیاست اجتماعی بحث شده است.

بنابراین، همانطور که ملاحظه می‌شود، ترتیب فصل‌بندی کتاب بدین شکل است که فصل اول مقولات محوری در ارتباط با سیاست اجتماعی را مطرح می‌کند و سپس با پی‌گیری رویکردهای نظری و ایدئولوژیکی پیرامون آن و نیز مدل‌ها و کارگزاران سیاست اجتماعی، آن را با موضوع‌های اصلی در حوزه اندیشگی شامل دین (با تأکید بر اسلام)، دولت رفاه، توسعه، شهروندی، سرمایه اجتماعی، نیازهای اجتماعی، طرد اجتماعی، قدرت، جهانی‌شدن، ریسک و فمینیسم پیوند می‌دهد. درواقع، چنانچه خواننده به فصل اولیه مشرف شود، از توان سلطه بر مباحث فصل‌های بعدی برخوردار می‌آید. بنابراین، فصل‌ها مجزا از هم تنظیم شده‌اند، طوری که خواننده می‌تواند هر فصل را بدون نیاز به خوانش فصل‌های دیگر درک کند و در صورت نیاز به درک مطالبی از فصل‌های دیگر، بنا به اقتضای مطلب، به آن فصل‌ها نیز گریز زده شده است.

پیداست که هر نوشته علمی محصول اندیشه و همکاری بسیاری از افراد است که قدرمسلّم در پُربارشدن این نوشته سهیم بوده‌اند. همکاران و دوستان زیادی در تدوین متون اولیه و نهایی نوشتار پیش‌روی نقش داشته‌اند که در اینجا قدردانی از آنها را بر خود لازم می‌دانیم. در ضمن، اخلاق ادبی ذکر این نکته را ملزم می‌دارد که طرح جلد کتاب حاضر برگرفته از طرح کتاب *سیاست اجتماعی* نوشته بوشل و دیگران (2009) است.

کتاب حاضر از اولین کتاب‌های فارسی تألیفی در زمینه سیاست اجتماعی است که به بنیادهای مفهومی و نظری آن توجه کرده است. بنابراین، همانند بسیاری از آثار دیگر، کتاب حاضر نیز دور از خطاهای ویراستاری و محتوایی نیست و گوشزد خوانندگان و محققان در رشته‌های گوناگون، می‌تواند موجب غنای این تألیف شود و استفاده از آن را ارتقا بخشد. پیشاپیش، از همه دانش‌پژوهانی که در این امر سهیم خواهند بود، نهایت سپاس و قدردانی را داریم.

غلامرضا غفاری / ghaffary@ut.ac.ir

کرم حبیب‌پور کتابی / karamhabibpour@yahoo.com

پاییز ۱۳۹۳